

**DAVLAT VA HUQUQ ASOSLARI FANINI O‘QITISHDA
MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYASI: PEDAGOGIK
IMKONIYATLAR, AMALIY USLUBLAR VA SAMARADORLIK
MEZONLARI**

Axmedjonov Norpulat Akramovich

Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi

ijtimoiy-iqtisodiy fanlar kafedrasida dotsenti.

tel: +998 91 1955080

E-mail: norpulataxmedjonov@gmail.com

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada davlat va huquq asoslari fanini o‘qitishda muammoli ta’lim texnologiyasining nazariy-metodologik asoslari, pedagogik imkoniyatlari hamda amaliy qo‘llanish yo‘llari ilmiy-tahliliy jihatdan o‘rganilgan. Muammoli vaziyatlar, keys-uslub, bahs-munozara va rolli o‘yinlar kabi interfaol metodlarning o‘quvchilarda huquqiy ong, fuqarolik pozitsiyasi va tanqidiy huquqiy fikrlashni shakllantirishdagi roli dalillarga asoslanib ko‘rib chiqilgan. An’anaviy reproduktiv yondashuvdan unumli, muammoli-izlanish modeliga o‘tish uchun zarur shart-sharoitlar va o‘qituvchining yangi pedagogik roli aniqlangan. Maqolada muammoli ta’lim samaradorligini baholash mezonlari ilgari surilib, umumiy o‘rta ta’lim va akademik litseylar amaliyotida joriy etish bo‘yicha aniq pedagogik tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** davlat va huquq asoslari, muammoli ta’lim, muammoli vaziyat, keys-uslub, huquqiy ong, fuqarolik pozitsiyasi, tanqidiy fikrlash, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, huquqiy ta’lim.*

***Аннотация.** В данной статье научно-аналитически рассматриваются теоретико-методологические основы, педагогические возможности и практические пути применения технологии проблемного обучения при преподавании предмета «Основы государства и права». На доказательной базе проанализирована роль интерактивных методов - проблемных ситуаций, кейс-метода, дискуссий и ролевых игр - в формировании у обучающихся правового сознания, гражданской позиции и критического юридического мышления. Определены условия и новая педагогическая роль учителя, необходимые для перехода от традиционного репродуктивного подхода к продуктивной, проблемно-поисковой модели. В статье предложены критерии оценки эффективности проблемного обучения и даны конкретные педагогические рекомендации по их внедрению в практике общего среднего образования и академических лицеев.*

Ключевые слова: основы государства и права, проблемное обучение, проблемная ситуация, кейс-метод, правовое сознание, гражданская позиция, критическое мышление, педагогическая технология, интерактивные методы, правовое образование.

Abstract. This article scientifically and analytically examines the theoretical-methodological foundations, pedagogical opportunities and practical applications of problem-based learning technology in teaching the subject "Foundations of State and Law". Based on evidence, the role of interactive methods - problem situations, case studies, discussions and role-plays - in shaping students legal consciousness, civic position and critical legal thinking is analysed. The conditions and the new pedagogical role of the teacher required for the transition from a traditional reproductive approach to a productive, problem-search model are identified. The article proposes criteria for evaluating the effectiveness of problem-based learning and provides specific pedagogical recommendations for its implementation in the practice of general secondary education and academic lyceums.

Keywords: foundations of state and law, problem-based learning, problem situation, case method, legal consciousness, civic position, critical thinking, pedagogical technology, interactive methods, legal education.

Hozirgi globallashuv va raqamlashuv davrida har bir davlatning ijtimoiy-siyosiy taraqqiyoti unda yetishib chiqayotgan yosh avlodning huquqiy ongi, davlatchilik tafakkuri va fuqarolik mas'uliyatining naqadar yuksak ekaniga bevosita bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri qabul qilingani, "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi va "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda yoshlarning huquqiy madaniyati va tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangani [1] aynan shu zaruratdan kelib chiqadi. Mazkur strategik yo'nalishni amalga oshirishda umumiy o'rta ta'lim va akademik litseylarda o'qitiladigan "Davlat va huquq asoslari" fani alohida ahamiyat kasb etadi.

Biroq, mavjud pedagogik amaliyotning kuzatishi va O'zbekiston ilmiy doiralarida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ushbu fan ko'p hollarda hanuzgacha reproduktiv - "o'qituvchi aytadi, o'quvchi yodlaydi" - shaklda o'qitilmoqda. Natijada huquqiy normalar o'quvchining ongida quruq formula sifatida qoladi, hayotiy vaziyatda ularni qo'llash, tahlil qilish va himoya qilish ko'nikmasi shakllanmaydi. Pedagog M. Ochilovning haqli e'tiroficha, "bilim - bu yodlangan jumla emas, balki mustaqil hal qilingan muammodir" [3]. Aynan shu

IQTIDOR & INTELLEKT

muqobil nazardan muammoli ta'lim texnologiyasi davlat va huquq asoslari fanining tabiati va maqsadlariga eng mos keladigan zamonaviy pedagogik yondashuv sifatida namoyon bo'ladi.

Shu munosabat bilan ushbu maqolada quyidagi asosiy tadqiqot savoliga javob izlanadi: davlat va huquq asoslari fanini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyasi qanday pedagogik imkoniyatlarga ega va uning samarasini ta'minlovchi metodik shartlar nimalardan iborat?

Muammoli ta'lim nazariyasining ilmiy asoslari XX asr o'rtalarida J.Dyui, J.Brunner va L.Vigotskiyning konstruktivistik g'oyalarida ilgari surilgan bo'lsa, uning didaktik tizim sifatida ishlab chiqilishi M.I.Mahmutov va I.Ya.Lernerning fundamental tadqiqotlari bilan bog'liqdir [2]. O'zbek pedagogikasida muammoli ta'lim masalalari N.Saidaxmedov, J.Yo'ldoshev, M.Ochilov va B.Ziyomhammadov asarlarida atroflicha tahlil etilgan [3, 4]. Xususan, N.Saidaxmedov muammoli ta'limni faqat metod sifatida emas, balki shaxsni faollashtiruvchi pedagogik texnologiya sifatida qarab, uning bosqichlari va shartlarini ilmiy asoslab bergan [4].

Davlat va huquq asoslari fanini o'qitish metodikasiga oid O'zbekistonda olib borilgan zamonaviy izlanishlar orasida A.Saidovning huquqiy ta'lim falsafasiga oid asarlari, S.Mamasoliyevning huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirish bo'yicha tadqiqotlari [5], shuningdek, D.To'rayeva va F.Yusupovanning interfaol metodlarni huquqiy ta'limga tatbiq etish modellari alohida ahamiyatga ega [6]. K.Quronboyev o'z tadqiqotida keys-uslubining aynan huquqshunoslik fanlarida samarali ishlashini empirik dalillar bilan asoslab bergan [7]. Sh.Yormatova esa muammoli vaziyatlar orqali o'quvchilarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning pedagogik modelini ishlab chiqqan [8]. Mazkur tadqiqotlar muammoli ta'lim texnologiyasi va davlat-huquq ta'limi tutashuvida muhim nazariy zamin yaratgan bo'lsa-da, uning samaradorlik mezonlari va aniq metodik tavsiyalari yetarli darajada tizimlashtirilmagan, bu esa mazkur maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Metodologik jihatdan ushbu maqola qiyosiy-tahliliy tadqiqot, pedagogik konseptualizatsiya va didaktik modellashtirish usullariga tayanadi. Manba sifatida O'zbekiston Respublikasining me'yoriy hujjatlari, milliy ilmiy nashrlar (inLibrary,

inScience, “Pedagogika”, “Zamonaviy ta’lim” jurnallari) va xalqaro pedagogik adabiyotlar tahlilga tortilgan.

1. Muammoli ta’lim texnologiyasining mohiyati va falsafiy-pedagogik asoslari. Muammoli ta’lim - bu o‘quvchini tayyor bilim iste’molchisi sifatida emas, balki bilimni mustaqil “kashf etuvchi” subyekt sifatida tarbiyalashga qaratilgan didaktik tizimdir. Uning markaziy tushunchasi - muammoli vaziyat, ya’ni o‘quvchi ongida sun’iy yaratilgan ziddiyat: u nimanidir tushunadi, lekin to‘la izohlay olmaydi; biror narsani sezadi, ammo asoslay olmaydi. Aynan shu intellektual “qoqilish nuqtasi” faol fikrlashni harakatga keltiradi.

M.I.Mahmutov muammoli ta’lim jarayonini to‘rt bosqichga ajratadi: muammoli vaziyatni yaratish, muammoni shakllantirish, gipoteza ilgari surish va yechimni tekshirish [2]. Bu bosqichlar o‘quvchini tayyor javobni yodlashdan ozod etib, fikrlash madaniyatining haqiqiy subyektiga aylantiradi. Falsafiy nuqtai nazardan muammoli ta’lim Suqrotning “maieutika” - haqiqatni tug‘dirish - usuliga, J.Dyuining “muammodan boshlanadigan tafakkur” konsepsiyasiga va L.Vigotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga uyg‘unlashadi: o‘quvchi mustaqil yengib o‘ta olmaydigan, ammo pedagog ko‘magi bilan yengib o‘tadigan vazifa - rivojlanishning eng samarali nuqtasidir.

N.Saidaxmedov tasnifi bo‘yicha muammoli ta’limning o‘zaro bog‘langan uch sath - muammoli bayon, qisman izlanish va tadqiqotchilik sathlari farqlanadi

[4]. Bu sathlar o‘quvchining mustaqillik darajasiga qarab chuqurlashib boradi va o‘qituvchiga sinfning tayyorgarligi va mavzuning xususiyatiga ko‘ra tanlash imkonini beradi.

2. Davlat va huquq asoslari fanining o‘ziga xosligi va muammoli yondashuvning zarurligi. Davlat va huquq asoslari - bu nafaqat normalar, qoidalar va atamalardan iborat axborot to‘plami, balki shaxsning ijtimoiy hayotdagi mavqeyini, davlat va fuqaro o‘rtasidagi munosabatni va qonun ustuvorligi tamoyilini idrok etishga o‘rgatadigan formativ fandır. Uning oxirgi maqsadi - o‘quvchida huquqiy ong, huquqiy madaniyat va qonunga itoatkorlikning ichki, ongli motivlarini shakllantirishdir. S.Mamasoliyev haqli ta’kidlaganidek,

IQTIDOR & INTELLEKT

“huquqiy ong - bu majburiy o‘rgatilgan emas, balki shaxsiy fikrlash mehnati orqali shakllangan ichki pozitsiyadir” [5].

Aynan shu maqsadga reproduktiv o‘qitish modeli yetarli javob bera olmaydi. Yodlangan ta’rif - “huquqbuzarlik bu...” - o‘quvchini huquqiy vaziyatda to‘g‘ri qaror qabul qiluvchi shaxsga aylantirmaydi. Buning uchun u muammoli vaziyatga tashlanishi, ziddiyatli huquqiy holatlarni mustaqil tahlil qilishi, qarama-qarshi pozitsiyalarni tortishishi va o‘z xulosasini asoslashi kerak. Muammoli ta’lim aynan shu psixologik-pedagogik mexanizmni faollashtiradi va u davlat va huquq asoslari fanining tabiati bilan organik tarzda mos keladi.

Sh.Yormatovanning empirik tadqiqoti shuni ko‘rsatadiki, muammoli yondashuv qo‘llanilgan eksperimental sinflarda o‘quvchilarning huquqiy vaziyatni tahlil qilish ko‘rsatkichi nazorat sinflariga nisbatan o‘rtacha 38 foizga, tanqidiy huquqiy fikrlash darajasi esa 41 foizga yuqori bo‘lgan [8]. Bu raqamlar muammoli ta’limning faqat “qiziqarli” usul emas, balki o‘lchanadigan pedagogik samaraga ega texnologiya ekanini dalillaydi.

3. Muammoli ta’lim metodlarini davlat va huquq asoslari darslarida qo‘llash uslublari. Amaliy darsda muammoli ta’limni joriy etishning bir qator samarali uslublari mavjud. **Birinchidan, muammoli vaziyatlar uslubi.** O‘qituvchi darsni hayotiy huquqiy ziddiyat bilan boshlaydi: masalan, “14 yoshli o‘quvchi internetda boshqa shaxs nomidan post yozdi va bu shaxsga ma’naviy ziyon yetkazdi. Bu vaziyatda javobgarlik kim zimmasiga tushadi - o‘quvchi, ota-ona, yoki platforma?” Bunday vaziyat ongda darhol ziddiyat yaratadi: o‘quvchi yodda saqlagan “14 yosh - voyaga yetmagan” qoidasi bilan haqiqiy ijtimoiy javobgarlik tushunchasi to‘qnashadi va izlanish boshlanadi.

Ikkinchidan, keys-uslubi (case-study). K.Quronboyev tadqiqotida ko‘rsatganidek, huquqshunoslik fanlari uchun keys-uslubi eng samarali interfaol uslublardan biridir [7]. Real yoki real asosga qurilgan sud ishi, ma’muriy nizo yoki konstitutsiyaviy holat o‘quvchilarga taqdim etiladi; ular kichik guruhlarda dalillarni tahlil qilib, qonun normalariga tayanib o‘z qarorini ishlab chiqadilar. Ushbu uslub bir vaqtning o‘zida bilim, tahlil, hamkorlik va og‘zaki muloqot ko‘nikmalarini birgalikda rivojlantiradi.

Uchinchidan, bahs-munozara va “sud-zal” modeli. Sinf shartli ravishda “ayblovchi”, “himoyachi”, “sud” va “hakamlar hay’ati” tarkibiga ajratiladi.

O'quvchilar oldindan tayinlangan rolda dalillarni tayyorlaydilar, sinfda ochiq munozara olib boriladi. Bu uslub o'quvchida nafaqat huquqiy bilim, balki dalil keltirish, qarama-qarshi nuqtai nazarni tinglash va asoslangan xulosa chiqarish kabi demokratik fuqarolik ko'nikmalarini shakllantiradi.

To'rtinchidan, loyiha va tadqiqot uslubi. O'quvchilarga "Mahallamizdagi huquqiy ongni oshirish dasturi", "Maktabimizda o'quvchilar huquqlarining himoyalaniishi" yoki "Onlayn-makonda voyaga yetmaganlarning huquqiy maqomi" kabi mavzularda kichik tadqiqot loyihalari topshiriladi. D.To'rayeva va F.Yusupovanning fikricha, aynan shunday loyihalar orqali o'quvchi nazariy bilimni real ijtimoiy muammoga tatbiq etishni o'rganadi va undagi fuqarolik subyekti sifatidagi o'zlik shakllanadi [6].

4. Muammoli ta'lim samaradorligining mezonlari va o'qituvchining yangi roli. Muammoli ta'lim texnologiyasini o'qituvchining yangi pedagogik pozitsiyasi - axborot uzatuvchi (translator) emas, balki tafakkur jarayonining tashkilotchisi (fasilitator) sifatidagi pozitsiyasini taqozo etadi. Pedagog muammoli vaziyatni shakllantirish, kerakli paytda "yetaklovchi savol" bera olish, xato javobni tanqid qilmasdan tahlil qila olish va tortishuvni konstruktiv yo'naltirish mahoratiga ega bo'lmog'i lozim. M.Ochilov ta'kidlaganidek, "muammoli darsda o'qituvchining suskunligi ham didaktik vositadir" [3].

Mazkur texnologiyaning samaradorligini baholashda quyidagi mezonlar tavsiya etiladi: birinchidan, o'quvchining huquqiy vaziyatni mustaqil tahlil qila olish darajasi; ikkinchidan, o'z pozitsiyasini huquqiy normaga tayangan holda asoslay olishi; uchinchidan, qarama-qarshi nuqtai nazarni eshitish va konstruktiv munozara olib borish ko'nikmasi; to'rtinchidan, real ijtimoiy-huquqiy muammoga oddiy fuqaro sifatida munosabat bildira olish (fuqarolik pozitsiyasi); va beshinchidan, qonun bilan yashashning ichki, ongli motivatsiyasi - ya'ni huquqiy ongning shakllanganlik darajasi.

Shu bilan birga, amaliyotda muammoli ta'limni joriy etishda jiddiy qiyinchiliklar ham mavjud: o'qituvchilarning yetarli metodik tayyorgarlikka ega emasligi, dars vaqtining cheklanganligi, sinfdagi o'quvchilar sonining ko'pligi va an'anaviy baholash tizimining muammoli yondashuv natijalarini to'g'ri o'lchay

IQTIDOR & INTELLEKT

o'limasligi nashular jumlasidandir. Bu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun o'qituvchilarni qayta tayyorlash kurslarida muammoli ta'lim texnologiyasi bo'yicha amaliy modullar joriy etish, didaktik materiallarning yagona keys-bankini shakllantirish va baholashning portfolio hamda kompetensiyaviy modellaridan foydalanishni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida bayon qilingan tahlillar shuni ko'rsatadiki, davlat va huquq asoslari fanini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyasi - oddiy uslub emas, balki shaxsni faollashtiruvchi yaxlit pedagogik tizimdir. U yodlash madaniyatini fikrlash madaniyatiga, passiv tinglovchini ongli huquqiy subyektga aylantiruvchi vositadir. Huquqiy bilim o'quvchining ongida "muzeyda turgan eksponat" bo'limasligi uchun u albatta muammoli vaziyat orqali tug'ilishi, bahsda chiniqishi va amaliy hayotda sinov ko'rishi shart.

Tadqiqot doirasida quyidagi pedagogik tavsiyalar ilgari suriladi: birinchidan, davlat va huquq asoslari fanining ish dasturi va darsliklariga muammoli vaziyatlar va keyslar bloki tizimli ravishda kiritilishi lozim; ikkinchidan, o'qituvchilarning malakasini oshirish kurslarida muammoli ta'lim texnologiyasi va keys-uslub bo'yicha amaliy modullar majburiy modul sifatida joriy etilishi; uchinchidan, baholash tizimi nafaqat bilimni, balki tahlil, asoslash va fuqarolik pozitsiyasini ham o'lchay oladigan kompetensiyaviy mezonlarga o'tkazilishi; to'rtinchidan, milliy miqyosda elektron keys-bank yaratilib, har bir o'qituvchiga zamonaviy huquqiy vaziyatlardan foydalanish imkoniyati taqdim etilishi maqsadga muvofiq.

Oxir-oqibatda davlat va huquqning haqiqiy mustahkamligi yozilgan qonun matnida emas, balki o'sha qonunni ongli ravishda qabul qilgan, hurmat qiladigan va himoya qiladigan fuqarolar avlodida ifodalanadi. Bunday avlodni esa faqat erkin fikrlashga, mustaqil tahlilga va asoslangan munozaraga o'rgatilgan ta'lim tizimigina yetishtira oladi. Muammoli ta'lim texnologiyasi - aynan shu vazifaga eng mos keladigan zamonaviy pedagogik javob va u XXI asr huquqiy ta'limining metodologik tayanchiga aylanmog'i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020-yil 23-sentyabr, O'RQ-637-son) va "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasi" bo'yicha me'yoriy hujjatlar to'plami. - Toshkent: Adolat, 2023. - 312 b.

2. Mahmudov, M.I. Muammoli ta'lim: nazariy asoslar va didaktik tizim / rus tilidan tarjima. - Toshkent: O'qituvchi, 2019. - 248 b.
3. Ochilov, M. Yangi pedagogik texnologiyalar va shaxsni faollashtirish. - Toshkent: Fan, 2021. - 196 b.
4. Saidaxmedov, N.S. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. - Toshkent: Talqin, 2022. - 224 b.
5. Mamasoliyev, S.A. (2023). Yoshlarda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari. Pedagogika va psixologiya, 5(2), 56–67 b.
6. To'rayeva, D.X., Yusupova, F.B. (2022). Huquqiy ta'limda interfaol metodlardan foydalanish modeli. Zamonaviy ta'lim, 8(4), 73–82 b.
7. Quronboyev, K.M. (2023). Keys-uslubining huquqshunoslik fanlarini o'qitishdagi samaradorligi: empirik tahlil. Yoshlar va jamiyat, 6(3), 41–52 b.
8. Yormatova, Sh.R. (2024). Muammoli vaziyatlar orqali o'quvchilarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish modeli. Pedagogik mahorat, 9(1), 88–98 b.